

Homeland Discourse Analysis in the Ali Mahmoud Taha and Aref Ghazvini Poetry

Abbas Ganjali¹ | Ali Khoshgoftar²

1. (Corresponding Author), Associate Professor of Arabic language and literature Department, faculty member, University of Hakim Sabzevari, Sabzevar, Iran. E-mail: a.ganjali@hsu.ac.ir

2. PhD. Student of Arabic Language and Literature Department, University of Hakim Sabzevari, Sabzevar, Iran.
Email: ali.khoshgoftar@outlook.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: August 7, 2022

Received in revised form:

May 17, 2023

Accepted: May 24, 2023

Published online: June
21, 2024.

Keywords:

poetry, discourse analysis,
homeland, Ali Mahmoud
Taha, Aref Qazvini.

ABSTRACT

Discourse analysis allows for a new and comprehensive understanding of the text by analyzing multiple aspects of the text, and the relationships of language with social-intellectual structures are also identified. The current study uses the descriptive-analytical approach and the American school of comparative literature to examine and analyses the discourse systems of two well-known patriotic poets in Arabic and Persian literature. Two contemporary poets from the Arab and Iranian nations, Aref Qazvini (1882-1933) and Ali Mahmoud Taha (1901-1949) respectively, have a distinct role in expressing and projecting national sentiments and issues relating to the homeland. The primary question of the study is how successful discourse analysis is in Ali Mahmoud Taha's and Aref Qazvini's poetry. The results of the study demonstrate that certain words and sentences are employed in both writers' poems to emphasize the national identity, all of which are consistent with highlighting patriotism, long for the country, and national pride. This outcome demonstrates the intellectual affinity between the two poets and their shared perspective on the usefulness of patriotism as a strategy for resistance and standing.

Cite this article: Ganjali, A. Khoshgoftar, A. (2024). "Homeland Discourse Analysis in the Ali Mahmoud Taha and Aref Ghazvini Poetry". *Journal of Lyrical Literature Researches*, Vol. 20, No.39, 2022, pp.179-196

<http://doi.org/10.22111/jllr.2023.43125.3078>

© The Author(s).

Publisher: University of Sistan and Baluchestan.

extended abstract**1. Introduction**

The resistance discourse analysis offers the chance to look at resistance writings beyond sentence boundaries and to investigate the complex interactions between language and social institutions. According to this perspective, resistance discourse is viewed as a linguistic event that primarily consists of the messenger, receiver, message, and objective. One of the main subjects of resistance poetry, which practically all poets have addressed in different ways, is homeland. One of the major themes of this collection of poems is love for one's country. Other themes include a glorious description of one's country, lamentations over occupied and destroyed cities, a call to fight and stand against the enemy's seditions, and pride in one's country.

The current study aims to identify the metatextual connections between Ali Mahmoud Taha and Aref Qazvini's poetry as well as the degree of openness and concealment of the linguistic system of the patriotic poems in the works of these two poets. It should be noted that the countries of the East share many similarities from the perspectives of religion, culture, and history in connection to the requirement of inquiry. The poetry of the two poets also demonstrates their shared religious, cultural, and literary heritage, which is another benefit of studying contemporary literature of both countries beyond simply getting to know these two remarkable figures in Persian and Arabic literature.

2. Research Method

The analysis of the critical discourse of homeland, which is the third type of linguistic-discourse analysis, has been done in this study's research method, which is based on the comparison and analysis of the poems of two poets. Power and ideology are also highlighted as important metatextual prerequisites for discourse analysis. Since it emphasizes the way in which text and discussion reproduce social and political power, it contains the largest sociological component of any discourse.

3. Discussion

Ali Mahmoud Taha lives life to the fullest extent possible and experiences life on a regular basis; as a result, his poetry is never the same and always fresh. In these lyrics, the poet exhibits a propensity for regional patriotism and expresses his profound sadness over the pillage of his homeland and the separation of his nation from its former affluence. Rewriting history is a highly significant topic that has gained a lot of attention in literature in recent decades, and the poet's use of words to address this issue in his poems demonstrates his high degree of nobility towards the issues of the day.

Aref was renowned in his day as Iran's national poet. His poetry demonstrates his attachment to his own country in a number of ways, such as admiration for the race, ancient Iran and emphasis on its glorious past, mythological figures, and historical personalities, his long-standing ambition to build a republic, his resistance to outsiders, etc. It should be remembered that Aref's interpretation of the idea of homeland is also influenced by the circumstances of the era and its inhabitants. He uses language like this to emphasize the necessity for these individuals to unite. Aref's poems demonstrate that Qazvini fully believes in the republic and the sovereignty of the country based on the critical discourse analysis. He criticizes the kings and promotes the republic. One of his conceptual inconsistencies is that while praising the republic, he is searching for a savior hero. He recognizes the sovereignty of the people and honors the heroes of the people.

In the poetry of Ali Mahmoud Taha and Aref Qazvini, the sadness of exile is a result of sociopolitical issues, personal challenges, the poet's mental and psychological characteristics, the influence of modernism and contemporary industry on human relationships and spirit, as

well as other factors. According to an analysis of the critical discourse, one of the primary factors contributing to the exile's sorrow in these two poets' works of art is the rapid development of civilization and industry. Technology and industrial advancements have destroyed some of human bonds, emotions, history, sanctuaries, and values, along with the wealth and comfort they have delivered to humans. And in the face of civilization, it has made individuals increasingly frightened, leading them to seek solace in their past and regrettably recall it in order to get over their fright and loneliness.

4. Conclusion

From the perspectives of both poets, the homeland is the whole country of Iran as well as all the Arab nations, with all their traits and the ups and downs they have experienced. Ali Mahmoud Taha and Qazvini used words with epic significance and battle and blood imagery to describe the sad realities of their nation. They have given particular consideration to ideas like patriotism, homeland, desire for home, and national pride in this respect, so that the conceptual metaphor of their poetry is built on standing and stability against the aggressor enemy. This outcome demonstrates the two poets' intellectual compatibility and shared perspective on the usefulness of patriotism as a strategy for resistance and stubbornness.

The discourse analysis of two poets reveals that the majority of their poems are filled with harsh critiques of politicians and the primary factors contributing to the disordered condition of society. The structure of Mahmoud Taha's and Aref Qazvini's poetry reveals that both writers steer clear of fanciful and ambitious phrases and strive to make their points as plainly and simply as possible. Their poems might be included in the literature of protest, since they adopted the language of the general populace and conveyed their message in a way that was clear, straightforward, and distant from creative or poetic ambiguity. Several styles have been utilized in the poems of two writers to emphasize the identity of "self" from the standpoint of discourse analysis. In contrast to this viewpoint, phrases and interpretations are prominent in Qazvini's poetry that are used to emphasize the negative aspects of the "other" identity, and one of the most obvious instances of the title of "other" in his poetry is inept bureaucrats.

5. References

1. Aghagolzadeh, F. (2006). *Critical Discourse Analysis* (1st ed.). Tehran: Scientific and Cultural Publications.
2. Eliadeh, M. (1995). *Myth, Dream, Secret*. (R. Monajem, Trans.) (2nd ed.). Tehran: Fekr Rooz.
3. Pusht-dar, A. M. (2010). "The perspective of freedom and protest in Persian poetry". *University of Qom: Literary Sciences*, 3(5), 157–180.
4. Jaideh, A. H. (1986). *New Approaches in Contemporary Arabic Poetry* (2nd ed.). Lebanon: Al-Shomal Publications.
5. Al-Jayousi, S. A.-K. (1997). *Encyclopaedia of Contemporary Palestinian Literature* (1st ed.). Beirut: Arab Publishing House.
6. Haeri, H. (1993). *Aref's unpublished works* (1st ed.). Tehran: Javidan.
7. Al-Hussein, Q. (1972). *Death and Life in the Resistance Poetry* (1st ed.). Beirut: Al-Raed Al-Arabi Publications.
8. Al-Sawafiri, K. (1975). *Contemporary Arabic Literature in Palestine* (2nd ed.). Cairo: Al-Maarif Publications.
9. Saif Azad, A. R. (1977). *Diwan Aref Qazvini* (1st ed.). Tehran: Amir Kabir.
10. Sharshar, A. Q. (2006). *Analysis of literary discourse and issues related to the text* (1st ed.). Vahran: Al-Adib publications.

11. Shukri, G. (1987). *Resistance Literature*. (M. H. Rouhani, Trans.) (1st ed.). Tehran: New Press.
12. Aali, Y. (2008). "The grief of homelessness in contemporary poetry". *University of Isfahan: Researches of Mystical Literature*, 2(2), 155–180.
13. Fayyaz Menesh, P. (2002). "Examination of themes, subjects and forms of war poetry". *Academic Center for Education, Culture, and Research: : Persian Language and Literature Research*, 1(1), 113–128.
14. Qazvini, A. (2010). *Divan* (2nd ed.). Tehran: Sokhan.
15. Karimi, A. Al. E. (2020). "From Wealth to Power: Critical Discourse Analysis of Marta Albaniyeh's Story by Gibran Khalil Gibran". *Jurnal of Lyric Literature Research* , University of Sistan and Baluchistan, 18(35), 185–204.
16. Mahfouz, M. (2003). *The Reality of the Arabic Language and the Challenges of the Present Time* (2nd ed.). Beirut: Al-Sharq Publications.
17. Mahmoud Taha, A. (2012). *Divan of Poems* (2nd ed.). Cairo: Al Handawi Publications.
18. Miftah, M. (1990). *Text Dynamics: Theories and Practice* (2nd ed.). Beirut: Al-Bayda Publications.
19. Noormohammadi, M. (2009). *Aref Qazvini's memoirs* (1st ed.). Tehran: Sokhan.

تحلیل گفتمان وطن در شعر علی محمود طه و عارف قزوینی

عباس گنجعلی^۱ | علی خوش گفتار^۲

۱. نویسنده مسئول، دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه حکیم سبزواری. سبزوار. ایران. رایانامه: a.ganjali@hsu.ac.ir
۲. دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه حکیم سبزواری. سبزوار. ایران. رایانامه: ali.khoshgoftar@outlook.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	در تحلیل گفتمان با ارزیابی سطوح گوناگون متن، امکان دستیابی به برداشتی جدید و عمیق از متن فراهم شده و تعاملات زبان با ساختارهای فکری-اجتماعی کشف می‌گردد. پژوهش حاضر در تلاش است تا با تکیه بر روش توصیفی-تحلیلی و با استناد به مکتب آمریکایی ادبیات تطبیقی، نظام گفتمانی دو تن از شاعران مشهور عرصه وطن‌سرای در ادبیات عربی و فارسی را مورد بررسی و تحلیل تطبیقی قرار دهد. علی محمودطه (۱۹۴۹-۱۹۰۱م) شاعر معاصر مصر و عارف قزوینی (۱۹۳۳-۱۸۸۲م) شاعر معاصر ایران، دو شاعر هم‌عصر عرب و ایرانی هستند که در بیان و طرح اندیشه‌های ملی و مضامین مرتبط با وطن از جایگاهی درخور توجه برخوردارند. پرسش اصلی پژوهش این است که میزان کارآیی تحلیل گفتمان‌مدار در شعر پایداری علی محمود طه و عارف قزوینی تا چه حد است؟ یافته‌های پژوهش نشان از آن دارد که در اشعار هر دو شاعر از واژگان و بندهای خاصی در جهت برجسته‌سازی هویت ملی استفاده شده است که همه این‌ها در راستای تأکید بر وطن دوستی، دلتنگی برای وطن و حمیت ملی قرار دارد. این نتیجه نشان‌دهنده نزدیکی اندیشگانی دو شاعر و جهت‌گیری مشابه آن‌ها نسبت به کارایی وطن-گرایی به عنوان ابزاری ارزشمند در راستای ایستادگی و مقاومت است.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۵/۱۶	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۲/۲۷	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۰۳	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۴/۰۱	
کلیدواژه‌ها:	
شعر، تحلیل گفتمان، وطن، علی محمود طه، عارف قزوینی.	

گنجعلی، عباس؛ خوش گفتار، علی. عنوان مقاله: "تحلیل گفتمان وطن در شعر علی محمود طه و عارف قزوینی". پژوهشنامه ادب غنایی، دوره ۲۲(۴۲)، ۱۷۹-۱۹۶
<http://doi.org/10.22111/jllr.2023.43125.3078>.

۱. مقدمه

تحلیل گفتمان - که یکی از شاخه‌های زبان‌شناسی است - زبان نوشتاری، گفتاری یا نشانه‌ای را در قالب رشته‌های منسجمی از تعدادی جمله، گزاره، عبارت و گفتار مورد تجزیه و تحلیل قرار داده و روابط متقابل زبان و جامعه را کشف می‌کند. از این منظر، مؤلفه‌های مورد بررسی در یک گنش ارتباطی شامل فحوای سخن، هدف، ارتباط و حال‌وهوای گفتمان است. در واقع «تحلیل گفتمان در پی آن است که برای عوامل آفرینش متون، عناصر اجتماعی مرتبط را بازشناسی کرده تا در پرتو آن اثبات کند متن‌ها نه تنها خنثی نیستند، بلکه آنها تابعی مستقیم از عوامل اجتماعی حاکم بر جامعه‌اند.» (کریمی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۸۹) تحلیل گفتمان پایداری این امکان را فراهم می‌آورد که متن‌های پایداری در ورای مرزهای جمله بررسی شده و روابط چندلایه‌ی زبان با ساختارهای اجتماعی مورد تحلیل قرار گیرد. با چنین دیدی، گفتمان پایداری به رخدادی کلامی بدل می‌شود که عناصر اصلی آن را پیام‌رسان، پیام‌گیر، پیام و هدف تشکیل می‌دهد. در تحلیل گفتمان شعر پایداری، عنصر هدف نقش بارزی در ارتباط کلامی پیام‌رسان و پیام‌گیر دارد؛ به گونه‌ای که «در شکل گفتار و شیوه ساخت آن تأثیر می‌گذارد و بسیاری از متغیرهای سبکی را تفسیر می‌نماید» (مفتاح، ۱۹۹۰: ۱۶۷). این امر با اهداف معرفتی-شناختی شعر نیز ارتباطی دوسویه دارد؛ چه آن‌که مهمترین اهداف شعر پایداری، ضرورت ایستادگی در برابر تهاجم، بیان اهداف آرمانی و تفکرات عالی، وطن‌دوستی و میهن‌پرستی، انسان و اهداف صلح‌جویانه و آزادی‌خواهانه او، آرزوی صلح و در نهایت، تهدید به انتقام است (ر.ک: الجیوسی، ۱۹۹۷: ۳۸؛ السوافیری، ۱۹۷۵: ۱۲؛ شکری، ۱۳۶۶: ۳۳). بنابراین از منظری کلان‌تر، هدف تحلیل گفتمان شعر پایداری می‌تواند «توصیف کلام معنی‌دار فراتر از جمله باشد» (آقاگل‌زاده، ۱۳۸۵: ۴۶).

۱-۱- بیان مسأله و سؤالات تحقیق

وطن از مهم‌ترین موضوعات اشعار پایداری است که تقریباً تمامی شاعران در قالب‌های گوناگون به آن پرداخته‌اند. «عشق به میهن، توصیف شکوهمند و با عظمت وطن، سوگ‌سروده‌هایی که درباره شهرهای اشغالی و ویران جنگ سروده شده است، دل‌تنگی برای شهرها و بالأخره دعوت به مبارزه و ایستادگی مقابل فتنه‌های دشمن و سرافرازی وطن، از مضمون‌های مهم این دسته از اشعار است» (فیاض‌منش، ۱۳۸۱: ۱۱۸). علت انتخاب اشعار این دو شاعر این است که شعرشان از بافت زبانی منحصربه‌فردی برخوردار است، به طوری که در تمام بندهایی که به توصیف وطن و حس وطن‌دوستی می‌پردازند، از تمامی رخدادهای کنشی صورت‌یافته در حوزه‌های شناختی یک اجتماع فرهنگی-زبانی استفاده می‌کنند. بنابراین در پژوهش حاضر تلاش می‌شود به پرسش‌های زیر پاسخ داده شود:

- میزان کارآیی تحلیل گفتمان‌مدار در شعر پایداری علی محمودطه و عارف قزوینی تا چه حد است؟

- پرسامدترین حوزه‌های معنایی مرتبط با وطن در شعر این دو شاعر کدام است؟

۲-۱- اهداف و ضرورت تحقیق

هدف در پژوهش حاضر این است که روابط فرامتنی شعر پایداری علی محمودطه و عارف قزوینی کشف گردد و میزان صراحت و پوشیدگی نظام زبانی اشعار مرتبط با وطن در دیوان این دو شاعر بررسی شود. در ارتباط با ضرورت تحقیق باید گفت ملل شرق از منظر دین، فرهنگ و تاریخ، مشترکات زیادی با هم دارند؛ لذا با بررسی ادبیات معاصر این ملل علاوه بر اینکه می‌توان با این دو چهره درخشان در عرصه ادبیات دو زبان پارسی و عربی آشنا شد، مشترکات دینی، فرهنگی و ادبی آن‌ها نیز از خلال اشعار دو شاعر آشکار می‌شود؛ بنابراین شناخت ادبیات پایداری مردم مشرق زمین با توجه به شرایط فرهنگی، اجتماعی و سیاسی دو ملت و ایفای نقش پایداری در برابر تهاجم بیگانه و دشمن، جهت افزایش روحیه پایداری و استقامت و نیز الگوگیری از شرایط سابق در این راستا بسیار ضروری است.

۳-۱- روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش، بر مبنای تحلیل و تطبیق اشعار دو شاعر است که در آن تحلیل گفتمان انتقادی وطن یعنی سومین نوع از انواع تحلیل زبانی-گفتمانی، صورت گرفته و بر نقش قدرت و ایدئولوژی به مثابه شرایط فرامتنی مؤثر بر تحلیل گفتمانی که دارای بیشترین وجه جامعه‌شناختی گفتمان است، تأکید می‌شود؛ زیرا «در آن نحوه بازتولید قدرت اجتماعی و سیاسی به وسیله متن و گفتگو، برجسته می‌گردد» (شرشار، ۲۰۰۶: ۲۳).

۴-۱- پیشینه پژوهش

در حوزه تحلیل گفتمان تحقیق‌هایی در متون مختلف ادبی و سیاسی صورت گرفته است که در زیر به برخی از این پژوهش‌ها اشاره می‌شود:

شریف و یارمحمدی (۱۳۹۳ش) در مقاله «بررسی رباعیات خیام از منظر گفتمان‌شناختی انتقادی با بهره‌گیری از مؤلفه‌های جامعه‌شناختی-معنایی گفتمان‌مدار» به این نتیجه رسیده‌اند که در میان مؤلفه‌های گفتمان‌مدار موجود در رباعیات خیام، اظهار با قرینه فحوایی (نقشی) در مقایسه با اظهار با قرینه لفظی از فراوانی معنادار برخوردار است.

در ارتباط با مضامین شعری قزوینی و علی محمود طه، پژوهش‌هایی یافت شد که در برخی مؤلفه‌ها مشابهت‌های جزئی با پژوهش حاضر دارد؛ از آن جمله: پورطریفی (۱۳۹۰ش) در پایان‌نامه «مقایسه اندیشه‌های سیاسی، اجتماعی و اعتقادی عارف قزوینی و فرخی یزدی» بر این باور است قزوینی و یزدی با سلاح شعرخویش علیه بیدادگری‌های دوران خود به مبارزه برمی‌خیزند و از همان آغاز، طرفداری خود را از نهضت مشروطه اعلام می‌کنند و این موضوع را در شعر خود انعکاس می‌دهند. رثوفی (۱۳۹۳ش) در پایان‌نامه «بررسی مضامین اجتماعی و سیاسی در دیوان علی محمود طه» معتقد است علی محمود طه در اشعارش به صراحت به جریان قوم‌گرایی عربی، تقویت مبارزه و تقدیر از روحیه شرقی، تقبیح سیاست‌های استعماری غرب، دعوت به قانون‌گرایی و وحدت‌اسلامی و توجه به فاجعه اشغال فلسطین می‌پردازد. سدیدی (۱۴۰۰ش) در پایان‌نامه «بررسی شعر بیداری در دیوان علی محمود طه و مظفر النواب» مضامینی همچون وطن‌دوستی، ظلم‌ستیزی و مسأله فلسطین را از جمله موضوعات مشترک شعر بیداری در اشعار علی محمودطه و مظفر النواب برشمرده است.

۲- بحث

در طوفان سال‌های پس از جنگ جهانی دوم، عشق به وطن و سرزمین در کشورهای مظلوم و مستعمره خاورمیانه، آمریکای جنوبی و حتی آسیای میانه در میان شاعران رواج یافت. علی محمود طه (۱۹۰۲م-۱۹۴۹م) شاعر مشهور مصر است که از بزرگان جماعت آپولو به شمار می‌رود. او در طول زندگی کوتاهش، توانسته با تالیف دفترهای شعری متعدد و به تصویرکشاندن دردها و مشکلات عرب‌ها به جایگاه قابل توجهی در میان شعرای عرب دست یابد. اشعاری از او بر سر زبان‌ها افتاده است که می‌تواند احساسات یک جامعه جهانی را برانگیزد. عارف قزوینی (۱۸۸۲-۱۹۳۴م) نیز از شعرای برجسته ایرانی، شاعر و تصنیف‌ساز ایرانی اهل شهر قزوین است و تصنیف‌های وطنی-سیاسی یا اجتماعی بسیاری سروده و در هر دو زمینه نیز بی‌باک و سنت‌شکن بوده است.

۲-۱- وطن‌دوستی

عشق به وطن و دفاع از آن، محور شعرهای پایداری است. «وطن‌دوستی، نمود وابستگی انسان به زادگاه خویش است که این پدیده، بدون علت و سبب در احساس و عواطف انسان جای نمی‌گیرد؛ بلکه مجموعه ارزش‌هایی به هم پیوسته، نهال وطن‌دوستی را در شعر شاعر غرس می‌کنند» (محموظ، ۲۰۰۳: ۲۱). علی محمودطه از آن دسته شاعرانی است که بیشتر در

حالت لمس کردن زندگی است؛ او زندگی را تجربه می‌کند و به همین خاطر شعرهایش همیشه تازگی داشته و تکراری در آن وجود ندارد:

هَوَى لَكَ فِيهِ كُلُّ رَدَى يُحِبُّ فِدَيْتُكَ! هَلْ وَرَاءَ الْمَوْتِ حُبُّ؟
 فِدَيْتُكَ مِصْرُ، كُلُّ فَتَى مَشُوقٌ إِلَيْكَ، وَكُلُّ شَيْخٍ فِيكَ صَبٌّ...
 فَيَا لَكَ مِصْرًا! مَا لَجَلَالِ أَمْسٍ عَلَنَةُ غَبْرَةٍ وَطَوْتُهُ حُجْبٌ
 وَأُبْهِمَ فَهُوَ رَجْعُ صَدَى وَطَيْفٌ بَعِيدٌ لَيْسَ يَسْتَجْلِيهِ قُرْبٌ...
 عَجَائِبُ لَمْ تَقَعْ إِلَّا بِمِصْرٍ وَأَحْدَاثٌ لَهْنٍ يَطِيشُ لُبُّ
 تَعَالَوْا يَا بَنِي قَوْمِي إِلَيْهِ فَمَا فِي حُكْمِهِ قَسْرٌ وَغَضَبٌ
 وَمَا هُوَ أَسْطَرٌ كَتَبَتْ وَلَكِنْ مَعَانٍ فِي الْقُلُوبِ لَهْنٌ عَلْبٌ...
 سَأَلْتُكُمْ الْيَمِينَ وَحُبَّ مِصْرٍ أَلَمْ يَخْفِقْ لَكُمْ بِالْحَبِّ قَلْبٌ!؟

(محمود طه، ۲۰۱۲: ۳۹۰-۳۸۷)

از منظر تحلیل گفتمان در اشعار فوق از اسلوب‌های متعددی استفاده شده است که در راستای برجسته‌سازی هویت «خود» است؛ به عنوان مثال استفاده از عبارات «یا بَنِي قَوْمِي»؛ تکرار کلمه «مِصْر» در عبارات «فِدَيْتُكَ مِصْرُ» و «یا لَكَ مِصْرُ» و «عَجَائِبُ لَمْ تَقَعْ إِلَّا بِمِصْرٍ» و «حُبَّ مِصْرًا»؛ همچنین استفاده مستمر از اسالیب انشائی همچون سؤال «هل وراء الموت حُبُّ؟ ألم يخفق لكم بالحب قلب؟»، تعجب «یا لَكَ مِصْرًا!»، ندا «یا بَنِي قَوْمِي» و امر «تعالوا» در راستای برجسته‌سازی هویت «خود» و تحریک مردم مصر در راستای تعالی و همت و تلاش، از دیگر اسالیبی است که در ابیات فوق استفاده شده است. شاعر با استفاده از اسالیب گفتمانی خاص، چنان از خواب‌آلودگی و درماندگی مردم عرب، دردمند و آزرده است که هرگز در یک نقطه آرام نمی‌گیرد و در تمام اشعارش چون مسافری بی‌قرار به سخنرانی و شعرخوانی‌های حماسی و پرشور برای برانگیختن مردم می‌پردازد. او در ابیاتی دیگر در تکریم یکی از شهیدان که گویا مصری نبوده است، مصر را سرزمین دوم او می‌داند و از مصر به عنوان مادری یاد می‌کند که تمام عرب‌ها را در آغوش می‌کشد:

الْأَهْلُ أَهْلُكَ، يَا أَمِيرُ، كَمَا تَرَى وَالذَّارُ دَارُكَ قُبَّةٌ وَعِمَادَا
 أُنِّي نَزَلَتْ بِمِصْرٍ أَوْ جَارَاتِهَا جُنَّتِ الْعُرُوبَةُ أُمَّةٌ وَبِلَادَا
 مَدَّتْ يَدَيْهَا، وَاخْتَوَتْكَ بِصَدْرِهَا أُمَّ يَضُمُّ حَنَانُهَا الْأَوْلَادَا
 وَلَوْ اسْتَطَاعَتْ رَدًّا مَا اسْتَوَدَعْتَهَا رَدَّتْ عَلَيْكَ الْمَهْدَ وَالْمِيلَادَا

وَأَتَتْكَ بِالذِّكْرِ الْخَوَالِدِ طاقَةً كَأَجَلٍ مَا جَمَعَ الْمَحَبُّ وَهَادِي
 ماذا لَقِيتَ مِنَ الزَّمَانِ بِصَخْرَةٍ قَاسَيْتَ فِيهَا غُرْبَةً وَوَحَادَا
 وَبَلَوْتَ مِنَ صَلْفِ الطَّغَاةِ وَعَسْفِهِمْ فِيهَا اللَّيَالِي وَالسِّنِينَ سِدَادَا
 جَعَلُوا الْبَحَارَ، وَمِثْلُهُنَّ جِبَالَهَا، سَدًّا عَلَيْكَ وَأَوْسَعُوكَ بَعَادَا
 (محمود طه، ۲۰۱۲: ۴۰۰)

تکرار مداوم ضمیر مخاطب «ک» و ضمیر بارز «ت» در راستای تثبیت شخصیت شهید در ذهن و زبان خواننده است تا به صورت مداوم او را به یاد آورد. استفاده از واژه‌های «مصر»، «أهل»، «العروبة» و «الأمة» نیز بدین جهت است که ملت عرب را ملتی متحد و شایسته و اهل عربیت معرفی نماید و در وجه نخست، اتحاد و یکپارچگی موجود در میان آن‌ها را ترسیم نماید. استفاده از واژه «أمیر» برای شهید موردنظر نیز بدین جهت است تا او را فرمانروای جهان عرب و تمامی عرب‌ها بداند. در این ابیات در واقع شاهد حماسه‌سرایی شاعر در اتحاد سرزمین‌های عربی هستیم. وی مصر را سرزمین دوم شهید معرفی می‌کند و از او می‌خواهد در مصر نیز همچون سرزمین خویش احساس آرامش داشته باشد و خود را در این سرزمین غریبه نپندارد. شاعر در این ابیات، گرایش میهن‌پرستانه منطقه‌ای دارد و از به تاراج رفتن سرزمین مادری و فاصله گرفتن کشورش از شکوفایی قدیمش سخت اندوهگین است. جان کلام در بیت «وَأَتَتْكَ بِالذِّكْرِ الْخَوَالِدِ طاقَةً...» و پس از آن، مبحث بازنویسی تاریخ است و این موضوع از مباحث بسیار مهمی است که در دهه‌های اخیر در ادبیات به شدت جا باز کرده و این مهم نشان از اوج اشراف شاعر به مباحث زمانه خویش دارد. شاعر با یادآوری خاطراتی که از دوران خوش گذشته‌اش حکایت دارد «وَأَتَتْكَ بِالذِّكْرِ الْخَوَالِدِ طاقَةً» به یاد روزهای پیشین افتاده و یاد آن‌ها را در دیوان خود گرامی می‌دارد. آنچه که در شعر علی محمود طه درباره یاد و خاطره گذشته وجود دارد این است که وی با به‌کار بردن آرایه تشخیص از پدیده‌های طبیعی سراغ روزهای خوش گذشته را گرفته و گاه آن‌ها را در از دست رفتن آن ایام سرزنش می‌نماید:

يا صخورَ الوادى يضحُّ عليها البحرُ يرُّ فى جهشهُ المحبِّ الغيورِ
 يا رمالَ الكُتبانِ تنقشُ فيها الرِّيدَ - حُ أسطورةَ الحياهُ الغرورِ
 يا خفافِ الأمواجِ، تحلمُ بالإينا سِ من كوكبِ المساءِ الصغيرِ
 يا نسيمَ الشمالِ، يعبثُ بالرغِ وِ ويهفو على الرشاشِ الثيرِ
 أنت يا من شهدتِ فجرَ غرامى ووَعيتِ الغداةَ سِرَّ الدهورِ
 أين أخفيتِ أمسياتى اللواتى نَزَعَتْهَا مَنى يَدُ المقدورِ؟
 أمحاهما الزمانُ؟ أم حجبتها من عواديهِ ماحياتِ البدورِ؟
 بدلتنى الأقدارُ منها بديلِ مدلهمُ الأفاقِ جهمِ الستورِ
 غشى العينَ ظلُّهُ، وتمشت فى دمي منه رِيشهُ المقرورِ
 لك يا شاهداتِ حبى أتيتُ الآنَ أفضى حقَّ الوداعِ الأخيرِ
 (محمود طه، ۲۰۱۲: ۹۶)

شاعر در این ابیات شبی را توصیف می‌کند که هموطنانش در شرایط بسیار سختی بوده ولی با این وجود، هیچ وقت تسلیم ستمکاران نگشته‌اند. توصیفات شاعر از وزش ملایم نسیم در این جمله «تنقشُ فیها الریحُ أسطورةَ الحیاةِ الغرورِ» به شکلی عاطفی و محسوس است و خواننده را در فضای تصویرپردازی شاعر قرار می‌دهد.

بر پایه تحلیل گفتمان شاعر با به‌کارگیری الفاظ ساده و بی‌آلایشی همچون «صخور الوادی»، «رمالَ الکتبان»، «خفاف الأمواج» و «نسیم الشمال» از اسلوب «مراعات نظیر» استفاده نموده است. این اسلوب قابلیت‌های باهم‌آیی اندیشگانی شاعر را فراهم می‌آورد. شاعر که قصد دارد هویت «خود» و عرب‌ها را برجسته نماید، با استفاده از این اسلوب و با تأکید بر محتوای نمادین هر یک از واژگان فوق، بیش‌ازپیش قطب گفتمانی «خود» را برجسته‌تر می‌سازد. وی با تصویرپردازی زیبا، خواننده را ناظر بر مخیله خویش می‌گرداند و او را همانند خود به تکاپوی یافتن خاطرات گذشته‌اش می‌اندازد. عارف در زمان خود به شاعر ملی ایران مشهور بود (سیف آزاد، ۱۳۵۶: ۳۳۴). دل بستگی به وطن به صورت‌های گوناگونی در شعر او منعکس شده است؛ به صورت تقدیر از نژاد، ایران باستان و تأکید بر گذشته افتخارآمیز آن و شخصیت‌های اساطیری و تاریخی، آرزوی دیرینه استقرار جمهوری، مبارزه با بیگانگان و غیره. باید در نظر داشت که نگاه عارف به مفهوم وطن نیز تابع همین شرایط روزگار و مردم آن است. او در بیان لزوم اتحاد همین مردم، این گونه سخن می‌گوید: «با ملتی که از همه چیز در دنیا عقب مانده و بیش از هزار سال از لذت وطن‌پرستی که جای آن را عقاید مختلف اشغال کرده، محروم است و افراد آن تنها خانه خود را وطن دانسته و با اهل گذر و محل خود به نظر بیگانه نگاه می‌کنند، خیلی زود است یک مرتبه، از اتحاد و ملل و محبت دنیا صحبت کرد» (حائری، ۱۳۷۲: ۱۰۲).

منم که در وطن خویشتن غریبم و زین
غریب‌تر که، هم از من غریب تر وطنم
به هر کجا که قدم می‌نهم، به کشور خویش
دچار دزد اداری، اسیر راه‌زنم
(قزوینی، ۱۳۸۹: ۱۶۱)

ابیات فوق تصویرگر شرایط خاص وطن است؛ وطنی که مردمانش با وجود بیگانگان و خائنان در وطن خود غریبند و از آنها غریب‌تر خود ایران است. وطنی که مسئولان آن «دزدان اداری» هستند و هنوز هم از «راهزنان مال و اندیشه و ناموس» در رنج است. او در شعری دیگر نهیب می‌زند که نباید از دزد و راهزن صحت عمل طلبید، چراکه مملکت بازار دزدان است:

تو صحت عمل از دزد و راهزن مطلب
از آنکه مملکت امروز دزدبازار است ()
(قزوینی، ۱۳۸۹: ۸۹)

تکرار واژه «دزد» و «راهزن» و ترکیب‌هایی همچون «دزدبازار» بر این نکته تأکید دارد که شاعر قصد برجسته‌سازی نکات منفی هویت «دیگری» را دارد که در این‌جا مسئولان بی‌کفایت به‌عنوان «دیگری» انتخاب شده است. بنابراین او معتقد است که ایران از همه جهت درمانده شده است. این را می‌شود همه جای شعر این عصر دید و شنید. شادی جانفشانی در راه وطن در تلخ‌کامی دوران گم می‌شود و جان‌نثاران وطن که باید از فداکردن بودن نبود خود در راه این آب و خاک شاد و خرسند باشند، احساس بیچارگی می‌کنند و باز هم وطن از آن‌ها بیچاره‌تر است:

شادم که چه خوش گشت نثار وطن من
آن بود و نبود من و این جان و تن من
بیچاره و درمانده کسی نیست چو من، لیک
درمانده و بی‌چاره‌تر از من، وطن من
(قزوینی، ۱۳۸۹: ۲۲۷)

برپایه تحلیل گفتمان انتقادی، ژرف‌ساخت اشعار عارف نشان می‌دهد که قزوینی به جمهوری و حاکمیت ملت اعتقاد راسخی دارد. او پادشاهان را نقد و جمهوری را تبلیغ می‌کند. او حاکمیت را از آن مردم می‌داند و قهرمانان مردمی را می‌ستاید و یکی از تناقض‌های فکری او همین‌جاست که در عین ستایش جمهوری به دنبال قهرمان نجات‌دهنده است:

همیشه مالک این ملک ملت است که داد سند به دست فریدون، قباله دست قباد
مگوی کشور جم، جم چه کاره بود، چه کرد؟ مگوی ملک کیان کی گرفت، کی به که داد؟
(قزوینی، ۱۳۸۹: ۱۹۹)

او در شعر «آتش جمهوری» نیز از آن به‌عنوان عاملی در مقابل سلطنت که ویران‌کننده ایران است یاد کرده و راه نجات ایران را فراگیرشدن جمهوری می‌داند:

شعله آتش جمهوری ایران باید اول از دامن تبریز به تهران گیرد
دود این شعله طرفدار قجر کور کند شررش تا به سر تربت خاقان گیرد
دودمانی که از او مملکتی شد ویران گو چه باقی است کزین کشور ایران گیرد؟
کشوری را که شه از دیدن او بیزار است پولش از کیسه ملت به چه عنوان گیرد؟
(قزوینی، ۱۳۸۹: ۲۰۲)

۲-۲- غم غربت

غم غربت در ادبیات عربی و فارسی بازتاب گسترده‌ای داشته است؛ زیرا مفهوم غربت با اندیشه، احساس و رفتار آدمی درآمیخته است. غربت علاوه بر معنای سکونت در جایی به دور از یار و دیار، مفاهیم چندگانه بیشتری دارد که از آن جمله به غربت روح در قالب تن، غربت انسان در دنیا و غربت در میان غیر اهل وطن پرداخته می‌شود.

در بادی امر چنان به نظر می‌رسد که مسأله غربت روح و جدایی آن از وطن اصلی و غمی که از این راه گریبان بشر را گرفته و او را به ناله و شکایت واداشته است، با مؤلفه‌های نوستالژی قرابت زیادی داشته باشد (الباده، ۱۳۷۴: ۶۵). ولی باید توجه داشت که یک تفاوت ماهوی میان غم و دل‌تنگی حاصل از غربت روح و غم حاصل از نوستالژی وجود دارد: دل‌تنگی عارفانه، پویا، مطلوب نظر عارفان و همراه با شور و شوق و نوعی شادی در بطن آن است در حالی که غم حاصل از نوستالژی فرساینده و آزاردهنده روح و نوعی بیماری است که ممکن است به تبع روح، جسم را نیز درگیر خود سازد (عالی، ۱۳۸۷: ۱۶۰). مسایل سیاسی-اجتماعی، مشکلات فردی، ویژگی‌های روحی و روانی شاعر، تأثیر مدرنیسم و صنعت جهان معاصر بر روابط و روحیه انسان‌ها و عوامل دیگر موجب طرح غم غربت در شعر علی محمود طه بوده است. بر مبنای تحلیل گفتمان انتقادی، یکی از علتهای اصلی بروز غم غربت در شعر وی، پیشرفت‌های سریع و حیرت‌آور تملن و صنعت است. فناوری و پیشرفت‌های صنعتی در کنار رفاه و آسایشی که برای نوع بشر به همراه آورده، خواه‌ناخواه بخشی از دلبستگی‌ها، عواطف، گذشته، مقدسات و ارزش‌های انسانی را در خود بلعیده و انسان‌ها را در مواجهه با تملن، بیشتر و بیشتر دچار وحشت کرده و باعث شده است که آنان برای غلبه بر این وحشت و تنهایی، به گذشته خویش پناه برند و از آن با حسرت یاد کنند:

والأرض ضاق فضاؤها الرحب وخلصت فلا أهل ولا سكن
حال الهوی وتفرق الصحب وبقیت وحدک أنت والزمین!

(محمود طه، ۲۰۱۲: ۱۱۱)

هرقدر ژرف ساخت گفتمان شعر علی محمود را بیشتر بررسی می‌کنیم درمی‌یابیم که آرزوی بازگشت به دوران کودکی در او قوی‌تر شده و به قدری در این آرزوها غرق می‌شود که احساس می‌کند، دوران کودکی او مانند سرابی است که به قصد فریب او درخشیده و به سوی خویش فراخوانده است. عارف قزوینی نیز از جمله شاعرانی است که درد وطن‌دوستی در وجودش بیدار است و در غم غربت و دوری از وطن چنین زیبا می‌سراید. او شعر «ای وطن من» (۱۲۹۸ش) را هنگامی که لشکریان روس تزاری به بهانه حفظ اتباع خود به خراسان و نواحی شمالی ایران گسیل شده بودند، سروده است:

بهار نو رسید گل از بستان دمید	ای گل‌ذار! نه وقت خواب است
ای رویت صبح عید در این عید سعید	باده حلال، بوسه ثواب است
خرابم کن ز می ز بانگ چنگ و نی	که ملک جم یکسر خراب است
برای انتخاب در این ملک خراب	وطن فروش مشغول کار است
وکیلان را بگو بس است این تکاپو	دور از بهشت شیطان و مار است
مطرب مجلس بکش این نغمه را از پرده بیرون	ساقی مهوش بده جامی از آن باده گلگون

(قزوینی، ۱۳۸۹: ۲۳۱)

مؤلفه‌های غم غربت وطن در این ابیات عبارتند از: نقد مسئولان کشوری، دلخوشی به تغییرات ظاهری در کشور، سرمستی برای رخ‌دادن اتفاقات جدید، تأکید بر خراب‌شدن مملکت. این مفاهیم او را به تناقض‌های پیچ در پیچی مبتلا می‌سازد، خوشبختی و کامرانی ایران در دوره‌های باستانی و مقایسه آن با بدبختی و رنجی که شاعر اکنون در غرب بدان مبتلا شده است، تحریک شدن عاطفه‌های شاعر نسبت به وطن خویش در برابر جاذبه‌ها و زیبایی‌های تمدن غرب و دست آخر، فرو رفتن در ناامیدی و القای این اندیشه به خویش که دیگر هیچ وقت بدان خوشی‌ها دسترسی نخواهد داشت. تصنیف «از خون جوانان وطن لاله دمیده» نیز یکی از بهترین تصنیف‌های عارف در شرح اوضاع وطن است. قسمت اول شرح داغی است که از خون جوانان بر جبین وطن نقش بسته:

از خون جوانان وطن لاله دمیده	از ماتم سرو قدشان، سرو خمیده
در سایه گل بلبل از این غصه خزیده	گل نیز چو من در غمشان جامه دریده
چه کج رفتاری ای چرخ چه بدکرداری ای چرخ	نه دین داری، نه آئین داری ای چرخ

(قزوینی، ۱۳۸۹: ۳۱۹)

در این تصنیف واکنش‌های روانی شاعر در برابر این نوستالژی عمدتاً به صورت یادکرد مکرر و حسرت‌بار روزگاران خوش خود در گذشته، یادآوری وطن و طبیعت زیبای آن و برجسته‌کردن زیبایی آن‌ها در برابر طبیعت سرزمین، ناله‌ها و شکایت‌های مکرر، مقایسه حال خود در تنهایی و بدبختی با نگون‌بختان روزگاران پیشین و غیره است. واژگانی همچون «لاله»، «سرو»، «گل» و «بلبل» در راستای برجسته‌سازی هویت «خود» به کار رفته‌است. ژرف‌ساخت تصنیف فوق نشان می‌دهد که عارف دائم در حسرت گذشته و دل‌نگران آینده بود. این است که رنج می‌کشید، زندگی‌اش رنج بود و با ترس و رنج و سوءظن آمیخته بود. رنج می‌کشید، زیرا به یاد می‌آورد که در گذشته چه بوده و حالا نیست و باز رنج می‌کشید که آینده چه خواهد شد. اندیشیدن به گذشته و آینده سرشت رنج را می‌سازد، حال ابعاد این رنج می‌تواند کوچک و یا بزرگ باشد: یک رنج شخصی یا یک رنج انسانی. در این غم، مویه‌ها و شکوه‌های عارف چنان شدید و مؤثر است که به جرأت می‌توان گفت در نزد هیچ شاعری این گونه بیان غم غربت به سبب دوری از وطن وجود ندارد.

۳-۲- وطن‌فروشی

علی محمود طه و قزوینی دو شاعر واقع‌گرایند که شعر و وجود خود را در راه میهن و آزادی آن وقف نموده و حتی تا پای زندان و تبعید نیز پیش‌رفته‌اند. هر دو واقعیت‌های موجود در جامعه را در اشعارشان منعکس ساخته‌اند؛ چه «ادبیات واقع-گرایی، ادبیات نخبگان و فرزنانگان نیست بلکه ادبیات زحمت‌کشان و عامه مردم و بیان آرزوها، آرمان‌ها و درد و رنج‌های آن-هاست و شاعر برای بیان این واقعیت‌ها به شیوه‌ای ادبی متوسل نمی‌شود و در اهتمام به اسلوب مبالغه نمی‌ورزد، بلکه روشی مستقیم و آسان و سبکی واضح را اختیار می‌کند که از زبان عادی و زندگی روزمره همین مردم برگرفته است» (جیده، ۱۹۸۶: ۱۱۸). محمود طه و عارف با تأثر و اندوه فراوان از مشکلات ظلم و ستمی که بر سر وطنش آمده، فریاد شوق و علاقه خود را نسبت به وطنشان ابراز می‌کنند؛ وطنی که منزل بیگانگان و عرصه تاخت و تاز آن‌ها شده است. هر دو در لابلای دیوانشان فریاد برمی‌آورند «تا از این طریق بتوانند هم‌وطنانشان را در راستای نجات وطن از ظلم و ستم با خود همسو کنند و از مجاهدان و آزادگان وطن می‌خواهند در مقابل این تجاوزگری‌ها و تبعیض‌ها ایستادگی کرده و همت و اراده به خرج دهند تا مایه ترقی و پیشرفت جامعه خود گردند و از یوغ استعمار و ظلم در امان باشند» (الحسین، ۱۹۷۲: ۷۴). تحلیل گفتمان شعر علی محمود طه نشان می‌دهد که اساساً وی شاعر خشم قومی و مخالفت سیاسی است و سروده‌هایش عمدتاً مملو از نقد صریح و تندوتیز علیه سیاست‌مداران و مسببان اصلی وضعیت نابسامان جامعه عربی هست. بدون شک این خشم فروخورده امت عرب است که زبان شاعر را به سخن باز کرده و در هر زمینه‌ای که سخن بر زبان می‌آورد، سرانجام باز هم این خشم را به خاطر آورده و تاروپود شعرش را از رشته‌های هجو و عصیان می‌سازد. شاعر در این مجال در کنار انتقاد شدید از حاکمان عرب، حالت سست و بی‌رمق مردم نیز از نظر او دور نمانده و آن‌ها را تشویق به تغییر و جنب و جوش می‌کند. در حقیقت، شاعر می‌کوشد با استفاده از هجو آتشین، خوانندگان را به تحرک وادار کند. هجو او باعث ایستایی و توقف نمی‌شود، بلکه خود انگیزه‌ای برای حرکت رو به جلوست، هر چندگاه از این مردم نیز به تنگ می‌آید. استفاده از عبارت «حُماء الشرق» در ابیات ذیل نشان می‌دهد که شاعر قصد دارد هویت «خود» را برجسته نماید؛ اما این برجسته‌سازی در راستای تحریک و تهدید برخی از قطب‌های گفتمانی «خود» است. قرارگرفتن واژه «حُماء الشرق» در کنار «الغرب»، «الباغی»، «البطش»، «المخالب»، «الذئاب» و «الدم» نشان می‌دهد که علاوه بر برجسته‌سازی هویت «خود»، مسئله به‌حاشیه‌رانی هویت «دیگری» نیز در این ابیات عجین شده‌است. شاعر با استفاده از واژگان «السيف الأصبم» و «الحل» دوباره به برجسته‌سازی هویت «خود» می‌پردازد. این چرخش واژگانی نشان می‌دهد که برجسته‌سازی هویت مثبت «خود» در راستای برجسته‌سازی هویت منفی «دیگری» است. علی محمود طه به سراغ حاکمان و سردمداران کشورهای عربی و اسلامی می‌رود و آن‌ها را به خاطر سکوتشان در مقابل غرب و استعمار آن و از بین رفتن ثروت و وجود سرزمین‌های اسلامی، توبیخ و سرزنش می‌نماید:

حُماءُ الشرقِ ، کم فی الغربِ باغِ	علیه ، أذاقَهُ بطشاً وِ سامَةً
و کَمْ أیدِ علیه مجرداتِ	مخالبَ کاسرِ یغی التهامَةَ
ذئابُ حولِ جَبَّتِه تعاوی	کأنَّ بها إلی دمه نَهامَةَ
فَهزُوه صَوَّارِمَ مُشرِعاتِ	تَشقُّ بِکُلِّ مُعْتَرِکِ رَحامَةَ
هو السیفُ الأصبمُ إذا تَغنی	صغا مُتَجَبِّرٍ و وَعی کلامَةَ

أَعِدُّوا حُدَّةَ لَصْرَاعٍ دَهْرٍ صَرِيحُ الْوَهْمِ مِنْ يَرْجُو سَلَامَةً!

(محمود طه، ۲۰۱۲: ۳۹۷)

در این ابیات شاعر به حاکمان کشورهای اسلامی نهیب می‌زند که حامیان ظاهرنمای غرب، گرگ‌صفتانی بیش نیستند. کسانی که چنگال غدر و مکر خود را بر گردن سرزمین‌های شما نهاده و خواهان مکیدن ثروت‌های آن می‌باشند. در این ابیات مشاهده می‌شود که شاعر واقعیت غرب و وطن‌فروشی حاکمان را درک کرده و از این روی علاوه بر دعوت جوانان سرزمینش برای مقابله با استکبار، از حاکمان نیز می‌خواهد بیش از این فریب دروغ‌پردازان غربی را نخورند و دست از وطن‌فروشی بردارند:

قُلْ لِلدَّعَاةِ الْمُحْسِنِينَ ظَنُونَهُمْ	بالغرب: ماذا في السَّرَابِ لماتح؟
لَا تُغْرِبَنَّكُمْ وَعَوْدُ مُحَالٍ	يطأ الممالك بادعاء مصالح
تمضي السنون وأنتم من وعده	تتقلبون على ظهور أراجيح
والله لو حسر القناع لراعكم	قبر أعداء لكم وخنجر ذابح
من كل مصاص الدماء مؤوم	يُدعى بمنقذ أمه ومصالح!

(محمود طه، ۲۰۱۲: ۴۰۸)

شاعر با استفاده از اسلوب‌های گفتمانی امر «قُل»، نهی «لَا تُغْرِبَنَّكُمْ»، سؤال «ماذا في السَّرَابِ لماتح؟»، قسم «والله» و شرط «لو حسر القناع لراعكم...» قصد دارد گفتمانش را در ذهن خواننده تثبیت نماید. اسلوب‌های انشایی یکی از ویژگی‌های نحوی است که در تحلیل بلاغی و گفتمانی متون ادبی و غیرادبی کارکرد بسیار مهم دارد. این اهمیت از آن‌جا ناشی می‌شود که میزان استفاده از هریک از این اسلوب‌ها، نمودار بُعد ارتباطی ادبیات است و از میزان قطعیت دیدگاه علی محمود طه و نیز از ارتباط او با مخاطب پرده برمی‌دارد. ژرف‌ساخت ابیات فوق نشان می‌دهد که شاعر از کلمات ساختگی و پرطمطراق گریزان است. او می‌خواهد شعر خود را به ساده‌ترین روش ممکن بیان کند؛ از این رو به زبانی نزدیک به زبان توده مردم سخن می‌گوید و به شکلی موجز، صریح و به دور از ابهام‌های هنری و شاعرانه پیام خویش را بیان می‌نماید. این‌گونه است که این ابیات را می‌توان در زمره ادبیات اعتراض برشمرد؛ زیرا در تعریف ادبیات اعتراض آمده است: «به آن دسته از سروده‌ها و نوشته‌هایی اطلاق می‌شود که به نوعی روح انتقاد یا اعتراض یا مقاومت شاعر و نویسنده را در برابر عوامل تحمیلی اجتماعی و سیاسی و اقتصادی حاکم منعکس نماید» (پشت‌دار، ۱۳۸۹: ۱۵۸). ابیات فوق از محمود طه چنین ویژگی را داراست. از نظر شاعر تنها آنچه که برای شرق می‌ماند آواری از خانه‌های ویران شده و فقر و بیچارگی است:

أَسْأَلُ يَا قَلْبِي وَ أَنْتَ بَجَانِبِي ؟	و كيف ؟ ألم تعلم من الخفقان...
يقولون نازُ الحرب في الغرب أحمدت	فمالي أرى في الشرق سُحْبَ دحان!
إليكم ملوك الشرق كم عن مقاله	تثاني حيائي و الوفاء دعاني
أشدت بما شدتم فرادي ، و كلكم	يفآخر جيل بالذي هو باني
أناشدكم و الشرق بين مطامع	تهادئه في حوزة و كيان
فهلأ جمعتم أمره و استعنتم	بكل فتى بالطيبات معان
أرى خلفاء الأمم لم يحفلوا به	و ما زال من خلف الوعود يعاني

و مَاقَرَفَى ظِلِّ السَّلَامِ بِحَقِّهِ و لَا فَاذَ مِنْ حَرِيْبَةٍ بَضِيْمَانِ
و تَلِكْ أَمَانِيْهِ عَلِي عَتَبَاتِهِمْ مُطْرَحَةٌ فِي ذَلِكُ وَ هَوَانِ
(محمود طه، ۲۰۱۲: ۳۹۳-۳۹۱)

شاعر در این ابیات با استفاده از واژگانی که بار معنایی منفی دارند، همچون «الخفقان»، «نار الحرب» و «الدخان» نسبت به فساد اقتصادی برخی مسئولین حکومتی و سیاستمداران داخلی و رجال دینی اعتراض می‌کند و از بحرانی سخن می‌گوید که زیر بار طرح‌های اقتصادی جانفرسا، فرسوده و رنجور، هر روز بحرانی‌تر می‌شود. علی محمود طه از ریاکارانی انتقاد می‌کند که هنگام نیاز، دین‌فروشی می‌کنند یا با سکوت خود کمر مسلمانان و ملت را می‌شکنند؛ همچنین داغ دیانت را به پیشانی دارند اما خلاف ظاهر را در عمل نشان می‌دهند. یکی از مضامین شعر عارف و تجلی‌گاه عواطف وطنی او مبارزه با وطن‌فروشان و خیانت‌کاران است. در قاموس عارف ملاک خدمت و خیانت با میزان پایداری افراد به منافع و آرمان‌های ملی ارزیابی می‌شود. آنان که برای تأمین منافع خود مصالح ملی را به مسلخ می‌برند و با واگذاری امتیاز راه سلطه استعمارگران را هموار می‌سازند، با دشمنان زدوبند می‌کنند و یا از مواضع خرافه‌پرستی با تحول و ترقی جامعه مخالفت می‌کنند، وطن‌فروش و جزو خائنین محسوب می‌شوند. او در شعر خویش بارها به پیکار کسانی رفته است که آنها را خیانتکار به مصالح کشور پنداشته است. گرچه او ممکن است در بعضی مواقع از تشخیص درست درمانده باشد، با این حال آنچه در بررسی تفکر اجتماعی و سیاسی عارف اهمیت دارد، نفس اعتباری است که وی برای آرمان‌های ملی و دفاع از آنها قائل است. در غزل «میهمان سفارت انگلیس»، به انتقاد از سید حسن تقی‌زاده که از رهبران حزب دموکرات بوده پرداخته است که به عنوان پیشوا و مقتدا در زمان به توپ بسته شدن مجلس در سال ۱۲۸۷ خورشیدی به جای خدمت به وطن، فرار کرده و پناهنده انگلیس شده بود. عارف او را بدجنس و خیانت‌کار شمرده است:

فراریدی از پیش توپ کروپ	به روزی که بستند مجلس به توپ
ولی نام سرکرده بر خود منه	نگویم که خود را به کشتن بده
درین صحنه، من یکه بازیگرم	مگو پیشوا، مقتدا، رهبرم
به خاک سفارت نهادی جبین	تو آنی که گشتی سفارت‌نشین
که گشتی پناهنده انگلیس	نباشی تو جز برده‌ای کاسه‌لیس
ولی در سفارت تویی میهمان	وطن‌دوستان جمله دادند جان

(قزوینی، ۱۳۸۹: ۲۰۰)

بنابر تحلیل گفتمان انتقادی نخستین مرحله در تحلیل متون، واکاوی جملات از نظر سبک نحوی آنهاست. رابطه دستوری میان جمله‌ها در سبک‌شناسی به چند لایه تقسیم می‌شود که می‌توان آنها را در دو لایه «سبک نحوی گسسته» و «سبک نحوی هم‌پایه» خلاصه کرد. در ابیات فوق، شاعر از «سبک نحوی گسسته» استفاده کرده است؛ به گونه‌ای که تمامی ابیات فوق دربردارنده گروهی از اندیشه‌های مستقل است که در جمله‌های کوتاه منقطع و مستقل در کنار یکدیگر آمده‌اند و هر جمله دربردارنده یک اندیشه مستقل است که می‌توان آنها را با نقطه از هم جدا کرد. به عنوان مثال در بیت نخست جمله‌ای خبری را برای مخاطب ارائه نموده و در پی آن دو جمله انشایی دیگر آمده است «بده... منه» و «مگو...» که هیچ یک از این جملات به همدیگر ربط داده نشده‌اند؛ زیرا شاعر قصد دارد در هر بیت، اندیشه‌ای مستقل را برای مخاطب ارائه نماید. بعد از اتمام جملات انشایی، شاعر چند جمله خبری دیگر می‌آورد و مخاطب را نسبت به اوضاعی که در جامعه و در میان حکمرانان

کشورش برقرار است، آگاه می‌سازد. از منظر تحلیل گفتمان، شاعر در هر جمله قصد دارد سرعت اندیشه و هیجان‌انگیزی متن خویش را بیشتر نماید و به روند ارائه مفاهیم مدنظر خویش، شتاب بیشتری ببخشد. آرمان‌های ملی از نظر عارف، استقلال کشور، حاکمیت آزادی، بسط عدالت اجتماعی و نظام حکومتی مردم سالار است. همه کسانی که با این آرمان‌ها به مخالفت برمی‌خیزند، خیانت کار و شایسته مجازات و کیفرند و درخور مرگ:

ز خائنین وطن جز به پای چوبه دار میان جمع، تو تفریق در حساب مکن
(قزوینی، ۱۳۸۹: ۶۳)

در جایی دیگر عارف از همکاری برخی دولتمردان خائن، با بیگانگان رنج می‌برد و آرزوی انتقام و خون‌ریزی را در سر می‌پروراند که به خائنین یورش برد و خون فاسد آنان را در کوی و بازار ریزد:

ایران فدای بلهوسی‌های خائنین گردیده، یک قشون فداکارم آرزوست
خون‌ریزی آن چنان که ز هر سوی جوی خون ریزد میان کوچه و بازارم آرزوست
(قزوینی، ۱۳۸۹: ۶۲)

در غزل بیرق دشمن نیز می‌گوید:

خون خائن به زمین ریختن این قصد من است دیگری مست که در زیرزمین دن دارد
(قزوینی، ۱۳۸۹: ۷۷)

ژرف‌ساخت ابیات فوق نشان می‌دهد که شاعر بر اساس همان نگرش بدبینانه و با توجه به برخی از خصایص روح ایرانی، محیط ایران روزگار خود را خائن‌پرور می‌نامد که در آن خیانت‌کاران آسوده و کامراند و وطن‌خواهان در به‌در بیابان‌ها. عارف در ضمن شرح حال خود می‌نویسد: «در فکر فرو رفتم که چه شده است اشخاص خائن و وطن‌فروش بی شرف دزد بی-لیاقت، همه به خوبی و خوشی و راحتی در این محیط خائن‌پرور زندگانی می‌کنند، من و امثال من، همیشه در به‌در بیابان‌ها هستیم و در سرتاسر این مملکت ویران با این وسعت، یک اطاق گلی که این چهار صباح باقیمانده عمر خود را مشغول به جمع کردن چند غزل ناقص خود کنم ندارم» (نورمحمدی، ۱۳۸۹: ۳۴۵). عارف این مضمون را بارها در شعر خود نیز بیان کرده است، به عنوان مثال در شعری با ردیف «ای حضرت شفق» خطاب به رضازاده شفق سروده است و می‌گوید:

خائن به ناز و نعمت و خادم ذلیل و خوار این دوره است بلعجب ای حضرت شفق
خندان لبان بی سر و پایان دون، ولی ما را رسیده جان به لب ای حضرت شفق
ایران پرست واقعی اندر عذاب و رنج ایران فروش در طرب ای حضرت شفق
رفت آبروی نادر و سیروس و اردشیر بامال شد حسب و نسب ای حضرت شفق
(قزوینی، ۱۳۸۹: ۲۴۴)

عارف در بخش دوم تصنیف «از خون جوانان وطن لاله دمیده» به تحلیلی واقع‌گرایانه‌تر از اوضاع کشور می‌پردازد و فضا از حالت احساسی خارج می‌شود:

خوابند و کیلان و خرابند و زیران بردند به سرقت همه سیم و زر ایران
ما را نگذارند به یک خانه ویران یارب بستان داد فقیران ز امیران
چه کج رفتاری ای چرخ چه بد کرداری ای چرخ نه دین داری، نه آئین داری ای چرخ
(قزوینی، ۱۳۸۹: ۳۲۰)

او با استفاده از تعبیری همچون «سرت بردن»، «داد ما را بستان»، «کج رفتاری»، «بدکرداری»، «نه دین داری» و «نه آئین داری» برای توصیف «وکیلان» و «وزیران» و یا شرایطی که توسط آن‌ها در جامعه رقم می‌خورد، قصد دارد به مخاطب بگوید که او وکیلان را که نمایندگان ملت و مدافعان حقوق آنها هستند، اسیر خواب می‌بیند و وزیران را فاسد و آنان را به عنوان نمادی از مدیریت کلان کشور در فکر منافع شخصی و به یغما بردن سیم و زر ایران توصیف می‌کند.

۳- نتیجه

وطن از دید هر دو شاعر همه کشور ایران و همه کشورهای عربی است، با همه ویژگی‌ها و با همه نشیب و فرازهایی که از سرگذرانیده است. علی محمود طه و قزوینی با به‌کارگیری طیف واژگانی جنگ و خون در کنار کلماتی سرشار از بار معنایی حماسی به روایت واقعیت تلخ حاکم بر کشور خویش پرداخته و در این راستا به مفاهیمی چون وطن‌دوستی، وصف وطن، دل‌تنگی برای وطن، حمیت ملی توجه ویژه‌ای داشته‌اند، به گونه‌ای که کلان استعاره مفهومی اشعار آن‌ها، بر مبنای ایستادگی و پایداری در برابر دشمن متجاوز است. این نتیجه نشان‌دهنده نزدیکی اندیشگانی دو شاعر و جهت‌گیری مشابه آن‌ها نسبت به کارایی وطن‌گرایی به عنوان ابزاری ارزشمند در ایستادگی و مقاومت و سازش‌ناپذیری است. تحلیل گفتمان شعر دو شاعر نشان می‌دهد که سروده‌هایشان عمدتاً مملو از نقد صریح و تند و تیز علیه سیاست‌مداران و مسببان اصلی وضعیت نابسامان جامعه است. ژرف‌ساخت اشعار محمود طه و عارف قزوینی حکایت از آن دارد که هر دو شاعر از کلمات ساختگی و پرطمطراق گریزانند و پیام خود را به ساده‌ترین روش ممکن به خواننده انتقال می‌دهند. از این رو به زبانی نزدیک به زبان توده مردم نزدیک شده و به شکلی موجز، صریح و به دور از ابهام‌های هنری و شاعرانه پیام خویش را بیان نموده‌اند، به گونه‌ای که شعرشان در زمره ادبیات اعتراض قرار می‌گیرد. از منظر تحلیل گفتمان در اشعار دو شاعر از اسلوب‌های متعددی استفاده شده که در راستای برجسته‌سازی هویت «خود» است؛ در تقابل این منظر در شعر قزوینی واژگان و تعبیراتی مشهود است که در راستای برجسته‌سازی نکات منفی هویت «دیگری» به کار گرفته شده و یکی از بارزترین مصادیق عنوان دیگری در شعر او، مسؤولان بی‌کفایت‌اند.

۴- منابع

- ۱- آقاگل زاده، فردوس، (۱۳۸۵)، تحلیل گفتمان انتقادی، چاپ اول، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- ۲- الیاده، میرچا، (۱۳۷۴)، اسطوره، رؤیا، راز، ترجمه: رؤیا منجم، چاپ دوم، تهران: فکر روز.
- ۳- پشت‌دار، علی محمد، (۱۳۸۹)، «چشم‌انداز آزادگی و ادب اعتراض در شعر فارسی»، دانشگاه قم: علوم ادبی، دوره ۳، شماره ۵، صص ۱۵۷-۱۸۰.
- ۴- جیده، عبدالحمید، (۱۹۸۶)، الاتجاهات الجدیدة فی الشعر العربی المعاصر، الطبعة الثانية، لبنان: دار الشمال.
- ۵- الجیوسی، سلمی الخضراء، (۱۹۹۷)، موسوعه الأدب الفلستانی المعاصر، الطبعة الأولى، بیروت: المؤسسة العربیه للدراسات والنشر.
- ۶- حائری، هادی، (۱۳۷۲)، آثار منتشر نشده عارف، چاپ اول، تهران: جاویدان.
- ۷- الحسین، قصی، (۱۹۷۲)، الموت و الحیاه فی شعر المقاومة، الطبعة الأولى، بیروت: دار الرائد العربی.
- ۸- السوافیری، کامل، (۱۹۷۵)، الأدب العربی المعاصر فی فلسطین، الطبعة الثانية، القاهرة: دار المعارف.
- ۹- سیف آزاد، عبدالرحمن، (۱۳۵۶)، کلیات دیوان عارف قزوینی، چاپ اول، تهران: امیر کبیر.
- ۱۰- شرشار، عبدالقادر، (۲۰۰۶)، تحلیل الخطاب الأدبی وقضايا النص، الطبعة الأولى، وهران: دار الأديب.
- ۱۱- شکر، غالی، (۱۳۶۶)، ادب مقاومت، ترجمه: محمد حسین روحانی، چاپ اول، تهران: نشر نو.

- ۱۲- عالی، یوسف، (۱۳۸۷)، «غم غربت در شعر معاصر»، دانشگاه اصفهان: پژوهش‌های ادب عرفانی، دوره ۲، شماره ۲، صص ۱۵۵-۱۸۰.
- ۱۳- فیاض منش، پرند، (۱۳۸۱)، «بررسی موضوعات، مضامین و قالب‌های شعر جنگ»، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی: پژوهش زبان و ادبیات فارسی، دوره ۱، شماره ۱، صص ۱۱۳-۱۲۸.
- ۱۴- قزوینی، عارف، (۱۳۸۹)، دیوان، چاپ دوم، تهران: سخن.
- ۱۵- کریمی، عباس و همکاران، (۱۳۹۹)، «از فقر تا فحشا؛ از ثروت تا قدرت: تحلیل گفتمان انتقادی داستان مارتا البانیه نوشته جبران خلیل جبران»، پژوهشنامه ادبیات غنایی، دوره ۱۸، شماره ۳۵، صص ۱۸۵-۲۰۴.
- ۱۶- محفوظ، محمد، (۲۰۰۳)، الواقع العربی و تحدیات المرحله الراهنه، الطبعة الثانية، بیروت: دارالشرق.
- ۱۷- محمود طه، علی، (۲۰۱۲)، الادیان، الطبعة الثانية، القاهرة: مؤسسه الهنداوی.
- ۱۸- مفتاح، محمد، (۱۹۹۰)، دینامیه النص: تنظیر وإنجاز، الطبعة الثانية، بیروت: الدار البيضاء.
- ۱۹- نورمحمدی، مهدی، (۱۳۸۸)، خاطرات عارف قزوینی، چاپ اول، تهران: سخن.